

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРС-МАЖОРУ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

ACTUAL TRENDS IN FORCE MAJOR IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Засць Є.Ю., студентка III курсу
факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кузьміна В.О., студентка III курсу
факультету адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується сутність форс-мажору як обставини, що є підставою для звільнення від цивільної відповідальності за невиконання чи неналежного виконання зобов'язання. На підставі розглянутих проаналізованих різних визначень форс-мажорної обставини, які надані законодавцем, сформульовано власне поняття. Авторки дійшли висновку щодо можливості та доцільності застосування положень законодавства стосовно непереборної сили до положень щодо форс-мажорної обставини. Також у статті розглянуто та досліджено повноваження Торгово-промислової палати України як суб'єкта, уповноваженого підтверджувати наявність форс-мажору, видавати відповідний сертифікат. На підставі аналізу законодавства зроблено висновок стосовно невичерпності переліку підстав форс-мажорних обставин, які визначені в законодавчих актах. Аргументовано позицію, що під час видачі сертифікату про форс-мажорні обставини потрібно враховувати, як саме та чи інша обставина впливає на належне виконання умов договору та чи існує причинно-наслідковий зв'язок між подією та унеможливленням однієї із сторін належного виконання своїх обов'язків, оскільки самої наявності таких подій є недостатньо. На підставі проведеного аналізу судової практики визначено підстави, за яких проведення антитерористичної операції можна визнавати форс-мажорною обставиною. Також досліджено питання щодо визнання карантину форс-мажором. Значну увагу приділено аналізу законодавчих положень, пов'язаних з особливостями сплати орендної плати у період введення карантинних обмежень. Зроблено висновок, що наймач за таких підстав не звільняється від сплати орендної плати, проте він буде звільнений від відповідальності за несвоєчасне виконання зобов'язання у разі наявності сертифікату ТПП України, який підтверджує факт наявності форс-мажорної обставини. Дослідивши правовий висновок Судової палати, було підсумовано, що наявність форс-мажорної обставини є підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності за несвоєчасне виконання зобов'язання, проте не звільняє сторону від його виконання. Але, враховуючи положення ст.625 ЦК України, сторона повинна відшкодувати іншому контрагенту матеріальні витрати, які виникли внаслідок знецінення грошових коштів, які спричинені інфляційними процесами в країні, а також не позбавляє останнього права на отримання компенсації від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами.

Ключові слова: форс-мажор, невиконання зобов'язань, надзвичайні обставини, звільнення від цивільно-правової відповідальності, випадок.

The article examines the essence of force majeure as a circumstance that is the basis for exemption from civil liability for non-performance of an obligation. Based on the considered analyzed various definitions of force majeure provided by the legislator. The authors have formulated their own definition. The powers of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry (UCCI), as a subject authorized to confirm the presence of force majeure and issue an appropriate certificate, are considered and investigated. The article also concludes that the list of grounds for Force Majeure, which are defined in legislative acts, is not exhaustive. A reasoned position is that when issuing a certificate of force majeure, it is necessary to take into account: how exactly this or that circumstance affects the proper performance of the terms of the contract and whether there is a causal relationship between the event and the impossibility of one of the parties to properly perform its duties, since the very presence of such events is not enough. Judicial practice was analyzed. The authors determined that the grounds for conducting an anti-terrorist operation can be recognized as a force majeure circumstance. The article also examines the issue of recognizing quarantine as force majeure. Considerable attention is paid to the analysis of legislative provisions related to the specifics of paying rent during the introduction of quarantine restrictions. It is concluded that the tenant in this case is not exempt from paying rent, but he will be released from liability for late performance of the obligation in the presence of a certificate of the UCCI, which confirms the presence of force majeure. Having examined the legal conclusion of the judicial chamber, it was summed up that although the presence of force majeure is the basis for exemption from civil liability for late performance of an obligation, it does not release the party from its performance. However, taking into account the provisions of Article 625 of the Civil Code of Ukraine, the party must reimburse the other counterparty for material expenses incurred as a result of depreciation of funds caused by inflationary processes in the country. Also, the above situation does not deprive the latter of the right to receive compensation from the debtor for using the funds held by him.

Key words: force majeure, default, extraordinary circumstances, exemption from civil liability, case.

Постановка проблеми. Під час укладення цивільно-правових договорів важливим моментом є досягнення сторонами згоди щодо усіх істотних умов договору. Сьогодні поширеною є практика, коли усі інші (звичайні) умови, такі як підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, залишаються поза увагою сторін цивільно-правових відносин, а це призводить до низки негативних наслідків. А саме між контрагентами виникає спір: чи може одна із сторін звільнитися від відповідальності за порушення зобов'язання у разі настання форс-мажорної обставини та чи взагалі настала така обставина і як та в якій термін вона має бути підтверджена. Оскільки, як зазначив О.С. Кужко у своїй науковій роботі, як би контрагенти не намагалися максимально чітко виконувати свої зобов'язання, в реальному житті трапляються події, на які вони вплинути не в силах [1, с. 114].

За надзвичайної ситуації, що склалася у світі через поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, як

ніколи важливим є визначення настання форс-мажорних обставин у договорах, а отже, і того, саме за яких умов та чи інша обставина може вплинути на виконання конкретного обов'язку, визначеного договором. І тому з огляду на вищесказане ця тема є надзвичайно актуальною.

Метою дослідження є визначення сутності форс-мажору у договірних зобов'язаннях та дослідження нових особливостей форс-мажорних обставин у договорі, які виникли в сучасних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити, що для українського законодавства характерним є здебільшого використання поняття «непереборна сила», а не «форс-мажор». Наприклад, статтею 218 Господарського Кодексу України (далі – ГК України) визначено, що «суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто

надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності» [2]. Таким же поняттям оперує і Цивільний Кодекс України (далі – ЦК України), визнаючи у п.1 ч.1 ст.263 непереборну силу як надзвичайну або невідворотну за даних обставин подію [3].

І тому відразу виникає актуальне питання: чи є поняття «непереборна сила» та «форс-мажор» тотожними? Так, у Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні» законодавець оперує зазначеними поняттями як однорідними, вказуючи, що засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) є одним із видів діяльності Торгово-промислової палати України (далі – ТПП України), та надає власне визначення форс-мажорних обставин. Відповідно до положень частини 2 статті 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо [4]. Також форс-мажорними обставинами можуть бути визначені й інші умови, які не наведені в переліку вищезгаданої норми, проте відповідають поняттю форс-мажору, не суперечать положенням законодавства, а також узгоджені сторонами договору як такі, що виключають цивільну відповідальність. Отже, можна вважати, що якщо в законодавчому акті йдеться про непереборну силу, то ці положення можна застосовувати і щодо форс-мажору.

Доречною є думка В.П. Слободянюка про те, що форс-мажор можна розглядати як специфічний юридичний факт, з яким пов'язується настання, припинення або зміна певних правовідносин, оскільки він настає не залежно від волі сторін у правовідносинах і зумовлює настання позитивних або негативних наслідків для суб'єктів правовідносин [5, с. 249].

З огляду на зазначене, ми можемо запропонувати власне визначення форс-мажору як об'єктивної обставини, що не залежить від волі сторін, яка є надзвичайною та невідворотною за даних умов подією, що впливає на неможливість виконання контрагентом свого зобов'язання за умовами договору на певний проміжок часу. Важливим якраз і є те, що настання форс-мажорної обставини не звільняє назавжди сторону договору від виконання його умов, адже з'являється лише короткострокове звільнення на час дії надзвичайної чи непереборної обставини.

При цьому варто зауважити, що потрібно розмежовувати настання форс-мажору та істотні зміни обставин у договорі. На відміну від форс-мажору, істотні зміни

обставин у договорі – це непередбачувані обставини, які виникають під час виконання договору, але при цьому належне виконання договору все ж таки залишається можливим, проте дещо ускладненим у силу цих непередбачуваних обставин. Відповідно до частини 2 статті 652 ЦК України, якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний або змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності умов, які зазначені в цивільному законодавстві [3].

Як уже було зазначено, суб'єктом, уповноваженим засвідчувати настання форс-мажорних обставин та видавати відповідні сертифікати, є Торгово-промислова палата України, а також уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати. Такі повноваження цим органам надає вищезгаданий Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні». Як підставу для видачі сертифікату законодавець виокремлює: війну, збройний конфлікт або серйозну погрозу такого конфлікту, загальну військову мобілізацію, військові дії, демонстрацію, страйк, епідемії, шторм, пожежу та інші обставини, що можуть вплинути на можливість сторін належно виконувати зобов'язання. Цей перелік форс-мажорних обставин законодавець залишає невичерпним, з чим ми погоджуємося, оскільки неможливо передбачити абсолютно усі обставини, за яких виникнуть об'єктивні перешкоди у виконанні стороною умов договору.

Окрім переліку обставин, які є підґрунтям для видачі сертифікату, законодавець також встановив, що не вважається форс-мажорними обставинами: фінансова та економічна криза, дефолт, недодержання/порушення своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів та низка інших обставин [6].

Під час видачі сертифікату про форс-мажорні обставини необхідно враховувати, як саме та чи інша надзвичайна обставина впливає на виконання положень договору та чи існує причинно-наслідковий зв'язок між подією та унеможливленням однієї із сторін належного виконання своїх обов'язків, оскільки самої наявності таких подій є недостатньо.

Можемо констатувати, що до 2014 року підґрунтям для видачі сертифікатів щодо форс-мажорних обставин здебільшого були досить різноманітні причини: повені, пожежі, засуха тощо, але із вказаного року Торгово-промислова палата почала видавати майже аналогічні сертифікати з приводу однієї підстави – проведення антитерористичної операції (далі – АТО) на сході України.

Але варто зазначити, що не завжди суди визнавали факт проведення АТО форс-мажором, зокрема, досить часто відмову у задоволенні позову аргументували тим, що форс-мажорна обставина сама по собі не має «преюдиціального» характеру і факт її настання і вплив на конкретні обов'язки за договором необхідно доводити належними доказами. Підтримуємо таку позицію судів, оскільки в період з 2014 року особи могли просто посилатися на те, що на їх території відбувається АТО, не зазначаючи, як саме ця обставина набула ознак форс-мажору для конкретного випадку, оскільки, на їхню думку, проведення антитерористичної операції є загальновідомим фактом, який не потребує підтвердження.

Зокрема, рішенням Генічеського районного суду Херсонської області у справі № 653/2225/14-ц від 10.06.2015 було задоволено позов ПАТ «ВТБ Банк» про стягнення з особи заборгованості за кредитним договором попри те, що відповідач зазначив, що була наявна форс-мажорна обставина, яка полягала у проведенні АТО та окупації АР Крим, у зв'язку з чим він був змушений припинити ведення бізнесу, що викликало неможливість погашення ним заборгованості, що і є, як він вва-

жав, обставиною, яка звільняє його від відповідальності за неможливість виконання свого зобов'язання. Але суд правильно наголосив на тому, що відповідачем належно не була доведена неможливість виконання зобов'язання, бо він не зазначив, яким саме чином проведення АТО та окупація АР Крим вплинули на здійснення ним виплат по кредиту, а також не надав доказів здійснення будь-якої підприємницької діяльності, на відкриття якої ним було отримано кредитні кошти [7].

Схожі позиції висловлювалися також у заочному рішенні Селидівського міського суду Донецької області від 15.04.2015 року у справі № 242/1091/15-ц, а також у Рішенні Апеляційного суду Донецької області від 20.10.2015 року у справі № 22-ц/775/795/2015, а також у низці інших аналогічних рішень. Суди у своїх рішеннях правильно посилалися на спеціально прийняту норму ст. 10 Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», де чітко зазначалося, що єдиним належним та достатнім доказом, який підтверджує настання форс-мажору на час проведення АТО, є сертифікат ТПП України, який особи не пред'являли, зазначаючи про настання обставин непереборної сили [8].

Також варто врахувати і темпоральну ознаку – момент укладення самого договору, оскільки однією з умов для визнання та підтвердження форс-мажорної обставини, відповідно до п. 6.9 Регламенту засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), є непередбачуваність таких обставин. А отже, якщо сторони уклали договір, знаючи, що на відповідній території проводиться АТО, то вони взяли на себе ризик щодо належного виконання зобов'язання, а тому АТО в такому разі не буде визнаватися форс-мажорною обставиною.

Якщо ж сторона, яка посилалася на неможливість виконання свого зобов'язання через настання форс-мажору, доводила його належним чином, зокрема надавала суду як доказ сертифікат ТПП України, то суди задовольняли такі вимоги.

Аналогічно і факт введення воєнного стану в Україні 26 грудня 2018 року не є сам по собі обставиною, що звільняє сторони від належного виконання своїх зобов'язань, у кожному конкретному випадку необхідно доводити вплив вказаної події на неможливість виконання умов договору.

Свої особливості у звичайне життя внесло поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, через що на території нашої держави були запроваджені відповідні обмежувальні карантинні заходи. Так, Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 року, де карантин був визнаний форс-мажорною обставиною.

Але, враховуючи положення зазначеного закону, все одно не можна стверджувати, що сторони договору автоматично звільнюються від відповідальності за невиконання договірних зобов'язань. Так само, відповідно до критеріїв визнання та підтвердження форс-мажорних обставин, необхідно встановлювати надзвичайність такої обставини, її непередбачуваність, невідворотність, а також причинно-наслідковий зв'язок між введенням карантинних обмежень та неможливістю виконання стороною своїх конкретно визначених зобов'язань, передбачених умовами договору [6].

Із більшістю зобов'язань питань не виникає – особи необхідно звернутися до ТПП України з належно оформленою заявою, яка встановить вплив обмежувальних заходів на можливість виконання конкретних умов договору, на основі чого буде виданий сертифікат про форс-мажорні

обставини, що і буде підставою для звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання.

Проте актуальності в період введення карантинних обмежень набуло питання щодо сплати орендної плати, точніше навіть її несплати, оскільки більшість підприємців були значно обмежені або взагалі позбавилися можливості користуватися приміщеннями, які винаймають, що призвело до невиконання ними своїх зобов'язань за умовами договору. Положення ЦК України у ч.4 та 6 ст.762 визнають за наймачем право вимагати зменшення або звільнення від сплати за користування майном за час, коли можливість користуватися майном істотно зменшилася або така можливість була відсутня взагалі, через обставини, за які наймач не відповідає [3]. Аналогічні положення також викладені у ч. 2 ст. 286 ГК України [2].

Зазначені вище норми стосуються саме сплати за оренду і були конкретизовані до ситуації з карантинними обмежувальними заходами шляхом внесення до Прикінцевих положень ЦК України пункту 14, в якому законодавець зазначив, що з моменту встановлення карантину і до його відміни (скасування) плата за користування майном або його частиною має бути зменшена за вимогою наймача, котрий здійснює підприємницьку діяльність із використанням цього майна, впродовж усього часу, коли майно не могло використовуватися в підприємницькій діяльності наймача в повному обсязі через запроваджені обмеження та (або) заборони [3]. Отже, за умов коли: 1) підприємницька діяльність наймача була включена до переліку «заборонених» після введення карантинних заходів; 2) він не міг впродовж дії карантину використовувати орендоване майно в повному обсязі; 3) і заявив до наймодавця вимогу про зменшення орендної плати, наймодавець змушений зменшити розмір орендної плати або взагалі звільнити орендаря від сплати останньої.

Настання ж форс-мажорної обставини ніколи повністю не звільняє сторону від виконання своїх обов'язків (наприклад, щодо сплати орендної плати), воно звільняє лише від відповідальності за невиконання, а, отже, в будь-якому разі орендар буде зобов'язаний сплатити орендну плату, навіть якщо в нього буде підтверджений сертифікатом ТПП України факт настання форс-мажорної обставини через введення карантину. В зазначеній ситуації орендар може розраховувати лише на звільнення від сплати штрафних санкцій як відповідальність за порушення грошового зобов'язання, і лише за умови надання належного доказу настання форс-мажору, оскільки сам факт існування карантину на території України не є підтвердженням обставин форс-мажору для відповідного зобов'язання.

Варто звернути увагу на те, що наявність форс-мажорної обставини за договором не звільняє одного з контрагентів від встановленого в законі обов'язку відшкодування витрат іншій стороні внаслідок знецінення грошових коштів, які спричинені інфляційними процесами, а також не позбавляє цю сторону договору права на отримання компенсації від боржника за користування утримуваними ним грошовими коштами. Саме такого висновку дійшла Судова палата у господарських справах ВСУ у Постанові №3-1462гс16 від 12.04.2017 [9].

Відповідно до вище коментованої Постанови, боржник у господарському зобов'язанні не розраховувався з кредитором за газ, посилаючись на проведення АТО в окремих районах Луганської та Донецької областей. Керуючись вже згаданими положеннями законодавства, дійсно, війна є форс-мажорними обставинами, які не залежать від волі боржника. Останній також надав як доказ до суду сертифікат ТПП України, який засвідчив факт та початок дії форс-мажору з квітня 2016 року, які тривають і до сьогодні (на момент розгляду справи). Суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій підтримали позицію боржника та відмовили у стягнення нарахованої на борг суми відповідно до положень статті 625 ЦК України.

ВСУ скасував рішення попередніх інстанцій та у своєму рішенні підкреслив, що платежі, які встановлені статтею 625 ЦК України, визнаються як особлива міра відповідальності боржника за прострочення ним виконання грошового зобов'язання. І ця міра має не штрафний характер, як, наприклад сплата неустойки, а компенсаційний. Компенсація передбачає відшкодування витрат кредитора, які виникли внаслідок знецінення грошових коштів, спричинених інфляцією, та в отриманні плати від боржника за користування ним утримуваними грошовими коштами, належними до сплати кредитором.

ВСУ також звернув увагу, що у статті 617 ЦК України встановлені загальні підстави звільнення особи від відповідальності за порушення зобов'язання, а стаття 625 ЦК України є спеціальною та такою, що не передбачає жодних підстав для звільнення від відповідальності за порушення виконання грошового зобов'язання. Отже, проаналізувавши цю справу, ми можемо дійти висновку, що ВСУ застосував принцип права щодо пріоритету спеціальної норми над загальною. Підсумовуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що при настанні форс-мажору особа не звільняється від обов'язку виконання зобов'язання, а також у неї виникає обов'язок із відшкодуванням матеріальних витрат відповідно до вимог

статті 625 ЦК України у разі, якщо йдеться про грошове зобов'язання. Проте однозначним є те, що у такому зобов'язанні саме доведеність форс-мажору є підставою звільнення від сплати неустойки, штрафу та пені як способів забезпечення зобов'язання.

Висновок. Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що звільнення сторін від відповідальності за неналежне виконання зобов'язання у разі настання форс-мажору є досить клопітливим питанням, оскільки в кожному випадку належним доказом настання такої події є сертифікат ТПП України, який можна отримати лише за умови встановлення надзвичайності, непередбачуваності, невідворотності такої події, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між обставиною, яка настала, та неможливістю виконання стороною своїх зобов'язань через її настання. Також у сучасних умовах постійно виникають нові обставини, котрі перешкоджають належному виконанню умов договору контрагентами, що потребує ретельного дослідження цих подій для визнання їх форс-мажором. А якщо вони є зальномасштабними, як-от карантин, то це потребує і спеціального законодавчого врегулювання, постановлення і обґрунтування правових позицій, що дозволило би більш детально врахувати особливості усіх аналогічних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кужко О.С. Підстави звільнення відповідальності в договорі перевезення вантажу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2013. № 5. С. 114–117. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvmgu_jur_2013_5_28.pdf.
2. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/conv#n11> (дата звернення: 03.04.2021).
3. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n3076> (дата звернення: 03.04.2021).
4. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України № 671/97-ВР від 02.12.1997 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80/conv#Text> (дата звернення: 04.04.2021).
5. Слободянюк В.П. Наслідки форс-мажорних обставин для суб'єктів господарських правовідносин. *Молодий вчений.* 2020. №5 (81). С. 248–252. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/5/51.pdf>
6. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) : Рішення №40(3) від 15.07.2014 / Торгово-промислова палата України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0040571-14> (дата звернення 03.04.2021).
7. Рішення Генічеського районного суду Херсонської області від 10.06.2015 року у справі № 653/2225/14-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53634577> (дата звернення 05.04.2021).
8. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України №1669-VII від 02.09.2014 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text> (дата звернення 05.04.2021).
9. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 12.04.2017 № 913/869/14. ЄДРСР. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66119024> (дата звернення: 17.04.2021).